

ISSN 2010-9075

БЕРДАҚ атындағы ҚАРАҚАЛПАҚ
МӘМЛЕКЕТЛІК УНИВЕРСИТЕТИНИҢ

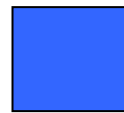
ХАБАРШЫСЫ

БЕРДАҚ номидаги ҚОРАҚАЛПОҚ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИНИҢ

АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК

КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. БЕРДАХА

2

НӨКИС 2020 НУКУС

**БЕРДАҚ атындағы ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК
УНИВЕРСИТЕТИНИҢ**

ХАБАРШЫСЫ

**БЕРДАҚ номидаги ҚОРАҚАЛПОҚ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИНИҢ**

АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК

**КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. БЕРДАХА**

№ 2 (47)

2020

Каракалпакский госуниверситет им. Бердаха

Учредитель и издатель: Каракалпакский государственный университет им. Бердаха

Главный редактор: доктор технических наук РЕЙМОВ А. М.

Заместитель главного редактора: доктор географических наук ТУРДЫМАМБЕТОВ И.Р.

Ответственный редактор журнала: ТУРСЫНМУРАТОВ М.

Редакционная коллегия:

АБДИНАЗИМОВ Ш. – проф., доктор филологических наук, АБДУЛЛАЕВА М.Н. – доктор философских наук, АЛЕУОВ У. – проф., доктор педагогических наук, АМЕТОВ Я. – доц., доктор биологических наук, АСЕНОВ Г. – проф., доктор биологических наук, БАЙМАНОВ К. – проф., доктор технических наук, БАЛЛИЕВА Р. – доктор исторических наук, БАБАДЖАНОВ Ф. – доц., кандидат филологических наук, БЕРДИМУРАТОВА А. – проф., доктор философских наук, ЕРКИБАЕВА Г.Г. – доктор педагогических наук, ЖАРИМБЕТОВ К. – проф., доктор филологических наук, ЖОЛЛЫБЕКОВ Б. – проф., доктор географических наук, ЖУМАНОВ М.А. – проф., доктор биологических наук, ИБРАГИМОВ М.Ю. – доктор сельскохозяйственных наук, ИСМАЙЛОВ К.А. – проф., доктор физико-математических наук, КОЩАНОВ Б. – проф., доктор исторических наук, КУДАЙБЕРГЕНОВ К.К. – проф., доктор физико-математических наук, КУДАЙБЕРГЕНОВ М.С. – проф. доктор филологических наук, КУТЫБАЕВА Е. – проф., доктор юридических наук, КАЙЫПБЕРГЕНОВ Б.Т. – доктор технических наук, МАМБЕТУЛЛАЕВА С.М. – проф., доктор биологических наук, МАМБЕТНАЗАРОВ Б.С. – проф., доктор сельскохозяйственных наук, МАТКУРБАНОВ Р. – доктор юридических наук, МАТЧАНОВ А.Т. – проф., доктор биологических наук, МУМИНОВ Ф.А. – проф., доктор филологических наук, РЕЙМОВА З.А. – проф., доктор юридических наук, РУЗИЕВ Э. – проф., доктор педагогических наук, ТАГАЕВ М.Б. – проф., доктор технических наук, ТИЛЕУМУРАТОВ Г. – доц., кандидат филологических наук, УБАЙДУЛЛАЕВ Х. – проф., доктор экономических наук, УТЕБАЕВ Д. – доц. доктор физико-математических наук, УТЕУЛИЕВ Н.У. – проф., доктор физико-математических наук, УРАЗЫМБЕТОВ К.К. – проф., доктор филологических наук, УМАРОВА К. – доктор юридических наук, ХВАН Л.Б. – проф., кандидат педагогических наук, ХОЖАНИЯЗОВ Г.Х. – кандидат исторических наук, ХИКМАТОВ Ф. – проф., доктор географических наук.

Журнал издается с 2008 года

Выходит 4 раза в год на каракалпакском, узбекском, русском и английском языках

Адрес редакции: 230100, г. Нукус, ул. Ч. Абдилова, 1.

Телефон: 223-60-19

E-mail: vestnik@karsu.uz

Редактор: Машарипова Т. Ж.

Корректор: Кайыпова Ф.Ж.

Компьютерная верстка: Сейдабуллаева Ф.

«Вестник Каракалпакского государственного университета им. Бердаха» Постановлениями Президиума ВАК при Кабинете Министров Республики Узбекистан (20.03.2015 г., №214/2; 18. 11.2015 г., №218/5; 22.12.2015 г., №219/5; 23.12.2016 г., №232/5; 29.12.2016 г., №233/4; 29.03.2017 г., №239/5; 29.08.2017 г., №241/8; 28.12.2017 г., №247/6) включен в перечень научных изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией Республики Узбекистан, для публикации основных научных результатов докторских диссертаций по научным направлениям История, Философия, Филология, Юридика, Педагогика, Психология, Экономика, Политология, Исламоведение.

Сдано в набор 03. 06. 2020. Подписано к печати 20. 06. 2020. Формат бумаги 60x84 1/8. Печать офсетная. Бум. л. 27,5. Уч.-изд. л. 20. Тираж 300. Цена договорная.

Каракалпакский государственный университет им. Бердаха. г.Нукус, ул. Ч. Абдилова,1 Журнал зарегистрирован Каракалпакским агентством печати и информации. Регистрационный номер №01-051 от 31 октября 2008 г.

Отпечатано в ООО «GOLDEN PRINT NUKUS». г. Нукус, ул. Н. Сараева 1.

© Вестник Каракалпакского государственного университета им.Бердаха

Founder and publisher: Karakalpak State University named after Berdakh
Editor in Chief: Doctor of Technical Sciences REYMOV A. M.
Deputy Editor-in-Chief: Doctor of Geographical Sciences TURDYMAMBETOV I.R.
Responsible editor of the periodical: TURSUNMURATOV M.

Editorial team:

ABDINAZIMOV Sh. – Prof., Doctor of Philology, ABDULLAEVA M.N. – Doctor of Philosophy, ALEUOV U. – Prof., Doctor of Pedagogical Sciences, AMETOV I. - Associate Professor, Doctor of Biological Sciences, ASENOV G. – Prof., Doctor of Biological Sciences, BAYMANOV K. - Prof., Doctor of Technical Sciences, BALLIEVA R. – Doctor of Historical Sciences, BABAJANOV F. – Docent, PhD of Philological Sciences, BERDIMURATOV A. – Prof., Doctor of Philosophy, ERKIBAEVA G. G. – Doctor of Pedagogical Sciences, ZHARIMBETOV K. – Prof., Doctor of Philology, ZHOLLYBEKOV B.–Prof., Doctor of Geography, ZHUMANOV M.A. –Prof., Doctor of Biological Sciences, IBRAHIMOV M.YU. – Doctor of Agricultural Sciences, ISMAYLOV K.A. – prof., Doctor of physical and mathematical sciences, KOSCHANOV B. – prof., Doctor of historical sciences, KUDAYBERGENOV KK – Prof., Doctor of Physical and Mathematical Sciences, KUDAYBERGENOV M.S. – prof. Doctor of Philology, KUTYBAEVA E. – Prof., Doctor of Law, KAYPBERGENOV B.T. – Doctor of Technical Sciences, MAMBETULAEVA S.M. – Prof., Doctor of Biological Sciences, MAMBETNAZAROV B.S. – Prof., Doctor of Agricultural Sciences, MATKURBANOV R. – Doctor of Law, MATCHANOV A.T. – Prof., Doctor of Biological Sciences, MUMINOV F.A. – prof., Doctor of philological sciences, REIMOVA.Z.A. - Prof., Doctor of Law, RUZIEV E. – prof., Doctor of pedagogical sciences, TAGAYEV M.B. – prof., Doctor of technical sciences, TILEUMURATOV G. - Assoc., Candidate of Philological Sciences, UBAYDULLAYEV H. – prof., Doctor of economics, UTEBAEV D. - Assoc. Doctor of Physical and Mathematical Sciences, UTEULIEV N.U. – prof., Doctor of physical and mathematical sciences, URAZYMBETOV K.K. – Prof., Doctor of Philology, UMAROVA K. – Doctor of Law, KHAMIDOV Kh. – Academician, Doctor of Philology, KhVAN L.B. – prof., PhD of pedagogical sciences, HOZHANIYAZOV G. – PhD of historical sciences, KHIKMATOV F.– prof., Doctor of geographical sciences.

Periodical has been published since 2008

Issued 4 times a year in Karakalpak, Uzbek, Russian and English

Editorial address: 230100, Nukus, st. Ch. Abdirov, 1.

Phone: 223-60-19

E-mail: vestnik@karsu.uz

Editor: Masharipova T. Zh.

Proofreader: Kayipova F.Zh.

Computer layout: F. Seydabullaeva

"The Herald of Karakalpak State University named after Berdakh" is included in a list of scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission under the Cabinet of the Minister of the Republic of Uzbekistan for the publication of the main scientific results of doctoral dissertations in scientific areas History, Philosophy, Philology, Law, Pedagogy, Psychology, Economy, Political Science, Islamic Studies, by decrees of the Presidium of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan (20.03.2015 г., №214/2; 18. 11.2015 г., №218/5; 22.12.2015 г., №219/5; 23.12.2016 г., №232/5; 29.12.2016 г., №233/4; 29.03.2017 г., №239/5; 29.08.2017 г., №241/8; 28.12.2017 г., №247/6).

Delivered to the set 03. 06. 2020. Signed for printing 20. 06. 2020. Paper size 60x84 1/8. Offset printing.

Paper sheet 27.5. Edu.pub. sheet 20. Circulation 300. Price is negotiable.

Karakalpak State University. Berdakh Nukus, st. Ch. Abdirova, 1

The periodical is registered by the Karakalpak Press and Information Agency.

Registration number №01-051 from October 31, 2008

Printed by «GOLDEN PRINT NUKUS» Ltd. Nukus, st. N. Sarayeva 1

«ерларни муҳофаза қилиш» тушунчаларининг аҳамияти катта бўлиб мазкур тушунчаларнинг ўзаро ҳуқуқий чегараларини аниқлаш муҳим ҳисобланади.

Ерлардан фойдаланишга оид нормалар Ер кодексида турли хил моддаларида (200 тадан ортиқ қўлланилган) тарқоқ ҳолда бўлиб ерлардан фойдаланиш тушунчасига аниқ таъриф келтирилмаган. Эътиборлиси шундаки ерлардан фойдаланиш тушунчасининг ҳуқуқий чегараларини аниқламай туриб ерларни муҳофаза қилиш тушунчаси қандай таърифлашимиздан қатъий назар мавҳум ва бахсли бўлиб қолаверади.

Ер кодекси моддаларининг тахлили асосида ерлардан фойдаланиш тушунчасини ер участкасининг фойдали хусусиятларидан фойдаланиш ёки ердан моддий ва бошқа манфаатларни қондириш учун турли хил усулларда фойда олишни тушуниш мумкин. Ердан фойдаланиш ҳуқуқи маълум органларнинг ерни бериш тўғрисидаги акти ва ва ер участкасини натурада жойнинг ўзида ўлчовлар асосида (тегишли хужжатлар тўплангандан кейин) бериш билан бошланади ва ердан фойдаланишнинг тугатилиши ҳам қонунда кўрсатилган маълум процессуал ҳаракатлар асосида амалга оширилади. Муайян ҳуқуқий процессуал муносабатлар ердан фойдаланишни назорат қилиш жараёнида ҳам вужудга келиб, назорат органлари ва ердан фойдаланаётган субъектлар ўртасидаги муносабатлар ҳам қонунда кўрсатилган тегишли процессуал нормаларсиз вужудга келиши мумкин эмас.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки ерлардан фойдаланиш ва ерларни муҳофаза қилиш ер назоратини амалга оширишнинг асосий элементларидан ҳисобланиб мазкур тушунчаларга аниқлик киритилиши эса назорат жараёнининг самарали ташкил этилишига олиб келади.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги ПФ-5742-сон [Фармони](#)га 1-Илова “Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш” КОНЦЕПЦИЯСИ. www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонида Шарҳ. «Халқ сўзи» газетаси 2017 йил 8 февраль 28 (6722)-сон.
3. Холмўминов Ж.Т. Экологик таҳдидларнинг олдини олиш ва бартараф этиш ҳуқуқий муаммоларининг илмий-назарий таҳлили. Монография. Тошкент: ТДЮУ, 2016. 89 б.
4. Қаранг: Ерофеев Б.В. Земельное право. Учебник для вузов. – М.: ООО «Профобразование», 2001. – 312 с.
5. Ер ҳуқуқи: Дарслик / Й.О.Жўраев, М.Х.Рустамбоевнинг умумий таҳрири остида., ТДЮИ, 2002. – 86 б.
6. Абдраимов Б.Ж., Боголюбов С.А. Земельное право России и Казахстана: проблемы развития, процессуальные формы реализации. – М.: Юрист, 2007. – С. - 278.

Давлат ер назоратини амалга ошириш тушунчаси ва унинг сиёсий-ҳуқуқий масалалари
Садиқов Ҳ.Ю.

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети «Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими» кафедраси
катта ўқитувчиси;

Резюме: Мазкур мақолада мамлакатда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотлари натижасида давлат бошқаруви шу билан бирга ерлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тизимини бошқаришнинг демократлашув жараёнлари ёритилиши билан бир қаторда амалдаги қонунчилик ва етакчи олимларнинг фикрлари асосида ер назорати тушунчаси ва унинг сиёсий-ҳуқуқий хусусиятлари тўғрисида асосли таклифлар берилди.

Таянч иборалар: Назорат, давлат назорати, давлат ер назорати, ерлардан фойдаланиш, ерларни муҳофаза, ер процесси, давлат ер назоратининг процессуал аҳамияти.

Концепция государственного земельного контроля и ее политические и правовые проблемы
Садыков Х.Ю.

Старший преподаватель кафедры гражданского общества и юридического образования Национального университета Узбекистана им. Мирзо Улугбека;

Резюме: В этой статье размышляя, о процессе вопросах государственного земельного контроля как значительного института земельного права. раскрывается понятие земельного контроля и его политическо-правовые особенности.

Ключевые слова: Контроль, государственный контроль, государственный земельный контроль, использование земель, земельный процесс, процессуальные особенности государственного земельного контроля.

Resume: In this article is being considered the issues of agrarian control which is major institute of land law, brought to light the concepts of land control and its procedural features.

Key words: commodity, delivery contract, discharge of obligations, civil and legal liability, market economy, civil and legal contract.

“КАШФ УЛ МАХЖУБ”ДА ҲАКИМ АТ ТЕРМИЗИЙ ВА “ҲАКИМИЙЛИК” ТАРИҚАТИ ҲАҚИДА

Нарзиев З.

Бухора давлат университети

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб буюк алломалар меросини тиклаш, уларнинг асарларини қидириб топиш, нашр этиш долзарб вазифалардан бирига айланди. Улар қолдирган бой маънавий-маданий меросни тиклаш, келажак авлодга тўла мукамал тарзда етказиш ишлари жадал суратларда ривожланди. Айниқса, машҳур валийлар, авлиё-анбиёларнинг маънавий меросларини ўрганиш, уларнинг ахлоқ одоб, таълим-тарбиявий ғояларини ўрганишга катта эътибор қаратилди.

Шу жиҳатдан Имом Бухорий, Ҳаким ат Термизий, Имом Мотуридий, Маҳмуд аз Замахшарий, Абдуҳолик Гиждувоний, Баҳоуддин Накшбанд ва бошқа юзлаб буюк пирларнинг илмий, маънавий мерослари қайта

тикланди. Муборак жойлари қайта таъмирланиб обод зиёратгоҳларга айлантирилди. Бу савобли ишларнинг барчаси Президентимизнинг олиб бораётган одилона сиёсатларининг амалий намунасидир.

Тарихдан маълумки, IX аср бошларида Бағдод, Басра, Балх, Нишопур, Термиз, Бухоро шаҳарлари тасаввуф ва тариқат марказлари сифатида муҳим ўрин тутган. Мазкур шаҳарларда тасаввуфнинг илк тариқатлари вужудга келиб, улар томонидан илгари сурилган ғоя ва қарашлар ўрта асрларда жамият маънавий-ахлоқий, мафкуравий, маданий ривожланишига кучли таъсир кўрсатган. Шундай тариқатлардан бири буюк ватандошимиз, мутасаввиф ва муҳаддис Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн ал-Ҳасан ибн Башир ал-Ҳаким ат-Термизий томонидан асосланган “Ҳакимийлик” тариқатидир.

Манбаларда келтирилишича, илк сўфийлик тариқатлари ҳақидаги ишонarli маълумотлар, уларнинг концепциялари, тариқат асосчиларининг номлари Али ибн Усмон Жуллобий Ҳужвирийнинг “Кашф ул-маҳжуб” асарида илк бора тадқиқ ва тасниф этилгани диққатга сазовордир. Ҳужвирий тахминан XI аср бошларида Хуросоннинг маданий жиҳатдан ривожланган шаҳри Ғазнада туғилган. Унинг вафоти ҳижрий 465(милодий 1072-1073) йилга тўғри келади.[5:14]

Ҳужвирий илк давр тасаввуф тариқатларини ўн иккита [5:170-259] деб эътироф этиб, уларнинг ўнтасини маъқуллаган(мақбул) ва иккитасини рад(мардуд) қилган ва мазкур тариқатларнинг асосий концепцияларини ёритиб берган.

Машхур сўфийлар ва мутасаввифлар томонидан асос солинган тариқатлар, уларнинг атрофида вужудга келган дастлабки тасаввуф мактаблари, тариқатлари ўзининг илгари сурган ғоя ва қарашлари билан бири-бирдан ажралиб, фарқ қилган. “Кашф ул маҳжуб”да буюк ватандошимиз Ҳаким ат-Термизий томонидан асос солинган “Ҳакимийлик” тариқати еттинчи макбул тариқат сифатида эътироф этилган ва Ҳаким Термизийнинг ҳаёти ҳақида муфассал, аниқ ва ишончли маълумот берилган нодир манбалардан бири бўлиб ҳисобланади. Термизийнинг ўз асарлари ва бошқа манбалардан у кишининг ҳаёт йўли ҳақида баъзи тасавуруларга эга бўламиз. Хусусан, унинг “Будувв-уш-шавни Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Али ал-Ҳаким Термизий” номли кичик бир рисоласи орқали муаллиф ҳаёти, жумладан, отасидан илм ўрганганлиги, ёшлик чоғида Куфа ва Басра орқали Маккага сафар қилганлиги, Куфада ҳадис таълимини олганлиги, Термизга қайтаётиб, йўлда Қуръони Каримни ёдлаганлиги ҳақидаги маълумотга эга бўлиш мумкин. Лекин бу рисоладаги диққатга молик асосий масала илҳомнинг турлари, унга туш ва бедорликда зоҳир бўлган рўёлар тасвиридир”[6:14]. Илмий ва эътиборли тасаввуфий манбаларда бу олим ва ориф зотнинг номи ҳурмат билан тилга олинади. Жумладан, Абу Абдурахмон Суллаймий (ваф. 1021) “Табакотус-суфия”да у кишидан бир қанча ҳикматли ва маърифатга оид сўзлар нақл қилса.[4:217-220] Фаридиддин Аттор (1148/51-1219/21) “Тазкиратул-авлиё”да Ҳаким Термизийни: “шариат ва тариқатда мужтаҳид”, “ҳадис, ривоят ва хабар бобида ишончли зот”, “риёзат ва каромати кўп”, “хулқи улуг” каби сифатлар билан эслаб, “бағоят ҳикмат соҳиби” бўлганлигидан “ҳакимул-авлиё” (валийлар ҳакими) деб аталганига диққатни қаради. [10:514-523]. Алишер Навоий ҳам “Насойим ул-муҳаббат” тазкирасида ёзади: “Муҳаммад бин Ҳаким Термизий қаддасалло руҳаҳу иккинчи табақадиндур. Куняти Абу Абдуллоҳдур-улуғ машоайхлардандур. У Абу Туроб Нахшабий, Аҳмад Хизравайх ва ибн Жалоллар билан суҳбат қилган, кўп ҳикматли сўзлари, зоҳир кароматлари ва машхур асарлари бор. Жумладан, “Хатм ул-валоят”, “Наҳаж”, “Наводир ул усул” ва бошқалар. Зоҳир илмида ҳам асарлари бор. Бир тафсири ёзишга киришган, лекин тугатишга умри вафо қилмаган. Унинг шогирди Абу Бакр Варроқ Ҳаким Термизий ҳар якшанба Хизр алайҳиссалом билан мулоқот қилиб турганини ривоят қилган.[7:84] Ҳужвирий “Кашф ул маҳжуб” асарининг икки бобида(11,14) Ҳаким ат-Термизий ҳақида муҳим ва қимматли маълумотларни қайд этган. Айниқса, асарнинг “Тобъинларга оид сўнгги даврларда яшаган имомлар” ўн биринчи бобида 64 та имом ва тасаввуф шайхларининг тасаввуфга қўшган ҳиссаси тўғрисида сўз юритиб, Термизий тўғрисида жуда қимматли тавсифларни берган. Кейинчалик “Кашф ул маҳжуб”нинг ўн тўртинчи бобида Ҳаким ат-Термизий томонидан асос солинган “Ҳакимия” тариқати ва унинг ғоявий-назарий жиҳатларини батафсил баён қилган. Юқорида айтилганидек, мутасаввиф ҳар бир тариқатга шарҳ бериб, уларга алоҳида тўхталиб ўтган. Масалан, мазкур асарнинг 14-бобида “Ҳакимия” тариқати ҳақида сўз очиб ва Ҳакимийлар Абу Абдуллоҳ бинни Али ал-Ҳаким ат-Термизий номи билан валийлик қиладилар деб таъкидлаб, “тасаввуф ва маърифатнинг асос ва қондаси валоят ва унинг исботидур ва барча шайхлар шунга келишганлар, аммо Муҳаммад бин Али бу соҳада махсус ва барчаларидан афзал ва устундир”[2:265] - деб фикр билдиради. Бундан кўринадики, авлиёлик даражаси сўфийларнинг охириги мақсади бўлиб, бу таълимот қадимдан тасаввуфда мавжуд бўлган ва Ҳаким ат-Термизий эса уни тараққий топтириб, янги қонун-қоидалар билан тўлдириб, силсилавий тариқат даражасига кўтарган. Авлиёлик даражасини барча сўфийлар ва мутасаввифлар эътироф этган бўлсаларда, Термизий авлиёликни асл моҳиятини исботлаб, унга шак келтиришни ножоиз деб топган. Иккинчидан, у авлиёларни барча омадан фарқ қиладиган, эъжоз ва уруж даражасига етишган ва аллоҳ таолонинг яқин кишиларидан бўлган зотлар деб ҳисоблаган. Учунчидан, Термизий авлиёларнинг каромати ва хушнафас инсон эканликларини қатъийлик билан исботлаган. Тўртинчидан, у киши авлиёлар кароматини саҳв (хушёрлик) ҳолати деб билиб, суқр (мастлик) ни ундан рад этган.

Бу тариқат Ҳаққа эришиш йўлини излаш билан бирга Ҳақнинг яқинида турувчи авлиёлар зоти билан иш юритган ва инсоннинг олий мақоматга эришиш мақсадини шу мансаб ва мақсадда кўрган. Яъни Ҳаққа интилиш ва авлиё бўлиб кароматлар кўрсатиб, халқ хурматини қозониш валийлик таълимотининг илк моҳиятини ташкил этган. Бу тасаввуф тарихида махсус таълимот бўлиб, шайхларнинг худо йўлига суқр (мастлик) га абадул абад берилиб, риёзат чекишини эмас, авлиёлик мақомини эгаллашга тарғиб этган. Валийлик шайхлик учун тасаввуфий зиналарни босиб ўтишини буюради ва унинг охириги даражасини авлиёлик деб билади. Бундан маълум бўладики, ҳакимийлик тариқати бўйича илоҳийлик омили билан

бирга фақат авлиёлик энг олий уруж ҳисобланади. Шу боис ҳақпарастлик, аллоҳ номи билан яшаш, ҳаққа интилиш, парҳез килиш, нафсни тийиш ҳақимийлик тарикатига ҳам хос омиллар бўлган. Чунончи, Ҳақим ат-Термизий валийлик ғояси асосида мазкур йўллари эътироф этган ва илдамлик билан қадам қўйган. Ҳужвирий Термизийни ўз даврининг имомларидан бири сифатида таъкидлаб, зоҳирий ва ботиний илмлар бобида кўплаб асарлар ёзганини қайд этган. Ва яна Ҳужвирий Термизий шахсига нисбатан калом ва услубининг қоидаларида кароматли бўлганлигини, ўзи ҳам кароматнинг борлиги ҳақида сўзлаганини, авлиёлик даражалари ва унинг тартиб-қоидаларига риоя қилишда ажойиботга бой алоҳида бир денгизга ўхшашини қайд этади. Жумладан, Ҳужвирий “Ҳақимийлар ўзларини Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али Ҳақим ат-Термизийга (Аллоҳ ундан рози бўлсин) боғлайдилар. У барча зоҳирий ва ботиний илмларда вақтнинг имомларидан эди. Унинг таснифоти ва нукталари бисёрдир. Унинг гапларининг қоидаси ва тутган йўли валийликда эди. Валийлик ҳақиқати тўғрисида, валийларнинг даражалари, улар риоя қиладиган тартиблар ҳақида сўзлаганлардандир. Унинг ўзи алоҳида бир чексиз уммондирки, кўпдан кўп ажойиботлари бордир” -дея фикр билдирган. Мутасаввиф Ҳақимийлик тарикати ҳақида фикр юритар экан, “мазҳабининг (яъни Ҳақимиянинг) пайдо бўлишининг боиси шуки, Аллоҳ таолонинг ўзи валийликни яратган ва ул зотларни (яъни авлиёларни) халқ орасидан танлаб олган. Уларнинг баланд ҳимматлиликлари боис, барча тобеликлардан халос қилган. Унинг (Аллоҳ таоло) иродаси билан улардаги нафсу ҳаво кўтарилган. Шунингдек, ҳар бир авлиёга даража ва мақом берган. Ва бу борадаги маънилар эшигини уларга очиб берган”-деб уқтирган. Шу билан бирга Ҳужвирий валийлик ҳақида ўзининг фикрларини ҳам билдириб ўтган. Ҳужвирийга кўра валий инсон валийлик сифатини ўзида сингдирган ва илми қол соҳиби бўлмай, ҳол илми илми яъни маърифатли бўлиши лозим. “Кашф ул маҳжуб”да мутасаввиф валийликка қуйидагича, “бас, билгинки, валий исми валийлик маъносини ўзида мужассам қилган кишига раводирки, унда бу қол эмас ҳол бўлсин. Валийлик борасида менинг муродим шудир” – деб фикр юритган.

Ҳужвирий ўз асарида Термизийга юксак баҳо бериб, у зотнинг кўплаб асарлар ёзганини қайд этиб, “Хатм ул валоят”, “Китоб ан наҳд”, “Наводир ул усул”, “Китоб ат тавҳид”, “Тарих-ул машойих” ва “Китоб азоб ал қабр” каби асарлар буюк ватандошимизнинг қаламига мансуб эканлигини таъкидлайди. Мутасаввиф “Кашф ул маҳжуб” асарининг йигирма учинчи бобида ҳам ўзининг ахлоқий қарашларини илгари суришдан олдин Термизийнинг “Адаб ул муридин” (Муридлар учун одоб китоби)ни тилга олади. Ҳужвирийнинг тасаввуфий-ирфоний, ижтимоий-ахлоқий қарашларининг шаклланишида Термизий таълимотининг таъсири бор. Фикримизнинг далиллари сифатида мутасаввифнинг қуйидаги мулоҳазаларини келтириш ўринлидир. Ҳақим ат-Термизий ҳақида Ҳужвирий “У илм соҳаларида комил ва пешқадам эди. Машойихларнинг мухташами эди. Унинг кўп таснифоти бордир. Яхши ишлари ва кароматлари машҳурдир. “Хатмул валоят”, “Китобун наҳж” ва “Наводир ул усул” каби ҳар соҳани баён қилувчи ва булардан бошқа яна кўп китоблар ёзган. Менинг наздимда жуда мўътабардир ва қалбим унга асир бўлгандир” ва яна мутасаввиф “Мени шайхим айтардики, “Муҳаммад бир дурри ятимдирки, бутун оламда унинг тенги топилмас”. [5:140] У тасаввуфга валий тушунчасини киритди деб таъриф беради. Валий инсон хислатлари, валийлик мақоми, даражалари устида ватандошимиз Ҳақим ат-Термизий чуқур назарий тадқиқот олиб борган. Унинг фикрича, ҳақиқатга етишишда илм ва ақлдан бошқа яна бир учинчи – илоҳий нарса – валийлик ҳам бор.[9:35] Ҳақим ат-Термизийнинг “Хатм ул-авлиё”[9:64] асари валоят ва авлиёлик масалаларига бағишланган илк мухтасар асар бўлиб, тасаввуф тарихида биринчи марта авлиёлик даражалари, хатм ул-анбиё ва хатм ул-авлиё мавзулари таҳлил этилган.

Авлиёликка хос кароматлар ҳақимийлик тарикатининг маҳсус аломати бўлиб ва бу ҳалқа валийликка оид хусусияти билан бошқа оқимлар орасида алоҳида ўрин тутиб, кейин ўзига хос анъана яратди. Сўз орасида шуни ҳам айтиш керакки, ал-Жуллобий ал-Ҳақим ат-Термизий номи билан боғлиқ ҳақимийлик тарикати хусусида фикр билдирганда, бу оқимнинг валоятлик мазҳаби асосида шаклланган авлиёлик ва анбиёлик тушунчаларининг маъносини тез-тез шарҳлаб, керакми ёки йўқми бу ҳақда ўзининг хулосасини айтиб ўтади. Бунинг бош сабаби, биринчидан, ал-Ҳақим ат-Термизийнинг авлиёликка оид таълимотининг баёноти бўлган бўлсада, иккинчидан, у кишининг авлиё ва анбиёларни киёслгани ва бу асосда уларнинг бир-биридан устун бўлганлиги ва ёхуд тенг эканликлари ҳақида берган маълумоти эди. Биз биламизки, ал-Ҳақим ат-Термизий бир ўринда авлиё зотини пайғамбар даражасига тенглаштириб қўйган эди ва бу фикр унинг даврида норозиликлар ва қаттиқ эътирозга сабаб бўлди. Бунинг ҳам ўзига яраша сабаби бор эди. ал-Ҳақим ат-Термизий авлиёликка эришиб, авлиёлик мансабини забт этган улуғ шайх эди. Шу боис у валоятлик оқимининг юксак чўққиларига кўтарилиб, уни сўфийликнинг муҳим бир силсиласига айлантирди. Бинобарин табаррук кароматлар соҳиби бўлган улуғ авлиё анбиёлик мақоми учун даъвогар бўлди ва ўз кароматларини мўъжиза даражасига олиб чиқиб ўзларини набилар қаторида кўрди. Бу муддао ал-Ҳақим ат-Термизийнинг олимона муҳокамаси ва хулосаларидан келиб чиққан бир фикр эди ва уни тасаввуф тарихида фақат у киши қатта бир жасорат ва журъат билан талқин этди. Лекин бу фикрлар у даврда қабул қилинмаган, маъқул топилмаган бўлса ҳам, уларнинг ифодаси ўзига хос қаҳрамонлик тимсоли бўлганди. Мазкур фикрлар ватандошимиз ал-Ҳақим ат-Термизийнинг шайхлик даражасидан ўтиб, авлиёлик мансабини эгаллагани ва сўнг ҳатто пайғамбарликка даъвогар бўлганликлари хусусида ажойиб бир манба ва далилдир. Бу ҳаракат ва жасорат фақат Ҳақим ат-Термизийга насиб этганди. Аммо XI аср тасаввуф тадқиқотчиси ал-Жуллобий ушбу даъвони тўғридан-тўғри рад этишга журъат қилган эди, балки у бу борада умумий сўзлар билан кифояланиб, хулосани китобхоннинг ўзига ҳавола этади. Мана бу олимнинг айтган фикри: “Билгинки, ҳамиша ва ҳамма вақту соатда тарикат шайхларининг фикри шунга келишилганки, авлиёлар пайғамбарларнинг тобелигида бўладилар ва анбиёлар авлиёлардан фозилроқ кишидурлар. Зеро,

маълумки, валоятлик ниҳояси нубувватлик ибтидоси (пайғамбарликнинг бошланиши) га олиб боради ва барча анбиёлар валидурлар, аммо авлиёлардан ҳеч ким наби бўлмагандир” .[2:303] Агар биз ал-Жуллобийнинг сўзларига синчиклаб диққат қилсак, у авлиёликнинг ниҳоясини пайғамбарликда деб билади. Бас шундай экан, ал-Ҳаким ат-Термизий шу ниҳояни босиб ўтган зот эдилар ва шунда у кишининг даъволари ҳаққоний ва тўғридир десак гўё янглишмаган бўламыз. Юқоридагилардан келиб чиқиб шундай хулоса қилиш мумкинки:

-Термизийнинг тасаввуфий-маънавий, илмий, фалсафий меросини ўрганиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Зеро, тасаввуф таълимоти Марказий Осиё халқларининг бир неча асрлик тарихида давомида маънавий омил вазифасини бажариб келган. Шу жиҳатдан бу халқларнинг ижтимоий, маданий ҳаётида тасаввуф тариқатларнинг таъсири муҳим ўрин тутган. Ҳозирда тасаввуф таълимотини илмий ўрганишга катта эътибор қаратилмоқда. Тасаввуф таълимотини илмий ўрганиш билан бирга унинг амалий-тарбиявий жиҳатларига катта эътибор қаратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абулхасан Али бин Усмон ал-Жуллобий ал-Ҳажвирий ал-Ғазнавий. Кашф ул-махжуб. Қосим Ансорий нашри. “Техрон”: 1376 х.
2. Абул Хасан Джуллаби Али ал-Худжвири. Кашф ал-махдуб. – Л.: 1926; Караматов Х.С. Аскетические и суфийские течения в Хорасане. В кн.: Из истории суфизма: Источники и социальная практика. – Т.: “Фан”, 1991.
3. Абу Абдуррахмон Суллабий. Табакотус-суфия. Миср, 1406 х. (1974)
4. Али ибн Усман аль-Худжвири. Раскрытие скрытого за завесой. Старейший трактат по суфизму// Перевод с английского А. Орлова. М.: “Единство”, 2004.
5. Иброҳим Худоёр. Ишк жайхунининг йўлдоши. “Гулистон”, 2000 йил. № 5
6. Алишер Навоий. Насойимул-махаббат. 20 томлик, 17-том, Т. “Фан”, 2001.
7. Уватов У. Ал-Ҳаким ат-Термизий. – Т.: “Маънавият”, 2001.
8. Уватов У. Икки буюк донишманд (Абу Исо ат-Термизий, Ал-Ҳаким ат-Термизий). – Т.: Шарқ, 2005.
9. Фаридиддин Аттор. Тазиқатул авлиё. Техрон, 1373 х.

“Кашф ул маҳжуб” да Ҳаким ат Термизий ва “Ҳакимийлик” тариқати ҳақида
Нарзиев З.

Резюме. Мазкур мақолада XI асрда яшаган машхур мутасаввиф, тасаввуф назариётчиларидан бири бўлган Абулхасан Али ибн Усмон Жуллобий Хужвирийнинг “Кашф ул маҳжуб ли арбоб ал қулуб” асарида буюк ватандошимиз, мутасаввиф, валий, тариқат асосчиси Ҳаким ат Термизий ва унинг “Ҳакимийлик” тариқати ҳақидаги фикрлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. Ҳаким ат Термизий, “Наводир ул усул”, Ҳакимийлик, тариқат, валий, авлиё, “Насойим ул мухаббат”, Термизий асарлари, шайх, тариқат маркази

В книге Кашф уль-Маджуб, о Ҳаким ат-Термизи и учених «Хакимийлик»
Нарзиев З.

Резюме: В следующей статье высказываются взгляды нашего великого соотечественника, суфийского ученого, основателя тариқата Ҳаким в Термизи и его хакимийя тариқата, основанного на работе «Кашф уль махдуб ли арбаб аль қулуб» Абулхасана Али ибн Османа Джуллаби Худжвири, который был анализируются выдающиеся суфийские теоретики суфизма, жившие в 11 веке.

Ключевые слова: Ҳаким в Термизи, «Навадир ул усул», Ҳакимия, тариқат, святой, «Насойим уль мухаббат», работы Термизи, шейха, центр тариқата.

In the book of Kashf ul-Majub, about Hakim al-Termizi and the teaching of “Khakimiyylik”
Narziev Z.

Summary: In the following article the views of our great compatriot, sufi scholar, the founder of the tariqat Khakim at Termizi and his Hakimiyya tariqat based on the work “Kashf ul makhjoob li arbab al qulub” of Abulkhasan Ali ibn Osman Jullabi Khujviri, who was the prominent sufi, theoretician of Sufism who lived in the 11th century are analysed.

Key words: Khakim at Termizi, “Navadir ul usul”, Khakimiyya, tariqat, saint, “Nasoyim ul Mukhabbat”, the works of Termizi, sheikh, center of the tariqat.

UDK: 39 (575.1) 009

ХОРАЗМ ВОҲАСИ, САРИҚАМИШБЎЙИ САРҲАДЛАРИДА МАДАНИЙ-ХЎЖАЛИК МАРКАЗЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИДАН (Мил.авв. IX-VI аср биринчи ярми)

Қурбанов М. А.

Урганч давлат университети

XX асрнинг 30-йиллар ўрталари - 90-йиллар мобайнида Хоразм воҳаси ва Сарикамишбўйи сарҳадларида темир даврида истикомат қилган зироаткор аҳолининг ҳаёт ва ижод уйғунлиги бўлган турар-жойлар қурилиши масалалари ҳамда маданий-хўжалик марказларнинг вужудга келиши тарихига оид маълумотлар тадқиқотчилар нашрларида кўзга ташланмайди. Шу билан бирга, археологик тадқиқотлар кишлок жамоалари турар-жойлари тарихи моддий томондан ёритилган холос. Тарихий маълумотларнинг назарий-қиёсий таҳлили шуни кўрсатдики, темир даври жамиятини камраб олган тарихий жараён аҳоли турар-жойлари тарихи моддий ашёларда акс этган холос. Мазкур тарихий жараён миллий мустақиллик йилларида қадимшунос олимлар томонидан аҳоли турар-жойларида олиб борилган археологик изланишлар натижаларига асосланган илмий нашрларда темир даври аҳолисининг маданий-хўжалик марказларини ҳосил қилиш масалалари эътиборга олинган эмас.